

אחר דאסטריס' נמשל לפרד שאינו מוליד, ומורה על זימה, כמו שנאמר כסוס כפרד וגו'. והוא ממזר וכלאים מסוס וחמור. וכן הם מצד שרשם כן, רק אחר שנפרדה משרשה, דגר שנתגייר כקטן שנולד, יצא מהם מלכות ישראל, שהוא שורש כנסת ישראל ונמשל ליונה (כמ"ש בפרק חלק בדוד המע"ה בעובדא דישיב).
וקל וחומר בן בנו של קל וחומר לכל התאות שבזרע ישראל כולם, שהם זרע אמת' (מחשבות חרוץ' עמ' 30).

'... ואין לך בני אדם גרועים בשיקוע בכל מיני תאות גופניות דעולם-הזה כאנשי סדום, ולוט בשביל כן נתחבר עמהם, ואין לך מגונה מהביאה על בנותיו שהוא תכלית השיקוע בתאות, וכמו שאמרו 'מי שלהוט אחר בולמס של עריות, סוף מאכילין אותו מבשרו', ולשון 'בולמס' היינו תוקף תאות הנוגע עד חיתו ממש, כענין 'אחזו בולמס' דיומא. אלא שהם כיונו לשם שמים, כמו שאמרו...'

ובבראשית-רבה (ס"פ נא) פליגי אמוראי בזה. ובודאי כל דבריהם אמת, דלהיותן בנות לוט מסתמא היו משוקעות בתאוות גם כן, ומ"מ כאן מפורש בכתוב כונתם לשם שמים גם כן, שאמרו ונחיה מאבינו זרע שכיוונו לקיום עולם. ובב"ר שם אמרו 'זרע הבא ממקום אחר – זה משיח' ע"ש. ונראה לי, לפי שהוא קיום כל העולם כולו, שכולו לא נברא אלא בשבילו, שיבוא ויתקן הכל כמו שהיה בתחלת הבריאה. וכונתן לקיום כל העולם כולו ע"י אחר שנחרב, שהיו סבורים שכל ההשאה מהם, הרי באו לתקן כל העולם כולו אחר הקלקול. ותיקון העולם הוא ע"י משיח. ובשביל חשקם זה שהיה לשם שמים, זכו לכך באמת, להיות אותו זרע מהם אחר זיבך הרבה דורות מפסולת הכוונה דזנות שהיה להם ג"כ.

וכל השתלשלות נפש דמשיח בעולם היו ע"י ענינים כאלו, שיהיה מחשבת תאוה, ומכל מקום הוא לשם שמים. וזה יברר משיח בכל תאוות ישראל, דהכל מסודר מששת ימי בראשית מהשי"ת. וזהו בריאת אורו במעשה דיהודה שהיה ע"י התעוררות תאוה גופנית ולא בכונה לשם שמים, דהרי רמז למלאך דתאוה, אבל גם התעוררות התאוה לא היה מצידו רק מהשי"ת דעורר בו כח תאוה הגופנית באותה שעה, ולברר בזה שכל תאות גופניות דזרע ישראל, הכל מהשי"ת שהוא רצה שיהיה כן... (שם עמ' 146).

דף יב

'משנגנו ארון נגנו שמן המשחה...' – הטעם שלא עשו שמן המשחה כל ימי בית שני – לפי שלא נצטוו לעשותו לדורות אלא משה בלבד נצטוו לעשותו, וכמו שאמרו לעיל שאותו שמן שעשה משה יהיה קיים לעתיד לבוא ובו ימשחו. (וכן הלשון בכרייתא בכריתות 'לפי שאין חייבין אלא על סיכת שמן המשחה שעשה משה בלבד').

ואם תאמר, אם כן מדוע מנה הרמב"ם עשיית השמן במצות עשה, והלא כלל כלל לנו הרמב"ם (בספר המצוות שורש א) במנין המצוות, שאין למנות מצוות הנוהגות לשעתן בלבד ולא לדורות? – יש לומר לפי שבכלל מצוה זו הוא לשמור על השמן הזה ולא לאבדו, שנאמר יהיה זה לי לדרתיכם – הלכך היא מצות עשה שנוהגת לדורות. וכן בכלל המצוה למשוך את הכהנים והמלכים לדורות. [ומה שהביא

הרמב"ם את מעשה השמן, כמויות הסימנים ודרך עשייתו – משום שיש נפקותא בדבר לדורות, לענין לאו דבמתכנתו לא תעשו כמהו] (עפ"י מנחת חינוך קו, א ג ט; ערוך לנר כריתות ה).

'... אתיא שם' שם', אתיא 'משמרת' משמרת'... – פירוש, מן המקראות דרשו שדברים הללו צריכים להיות מונחים עם הארון, ואכן היו עמו בבית קדשי הקדשים, וממילא משנגנו הארון הוצרכו גם הם להיגנו עמו (עפ"י תוספתא יומא ב, יג; גבורות ארי במילואים שם נב (ותו"י שם). וע"ע ב'חדשי הגר"ח על הש"ס' שם).

זמי גנוז? יאשיהו מלך יהודה גנוז, שראה שכתוב בתורה יולך ה' אתך ואת מלכך... – פסוק זה ראה בספר התורה אשר מצא חלקיהו בבית ה', ומצאו מגולל באותו מקום (רד"ק מלכים ב כב, יא מובא ברש"י). וכן מובא בספר העיקרים (ג, כב) בשם הירושלמי.

תני חדא, בתחלה מוצקין שמן על ראשו ואחר כך נותנים לו שמן בין ריסי עיניו... – הכל מתייחס למשיחת כהן, אבל במלך לא נאמרה יציקה אלא משיחה על ראשו כמין נזר בלבד (כן מתבאר מדברי הרמב"ם – כלי המקדש א, ז; מלכים ספ"א).

כשהוא מספר עולות ויושבות לו בעיקר זקנו' – הרמ"ה (מובא בתורא"ש. וכן מובא ברש"י בכריתות) מפרש [דלא כרש"י], כאשר מספר את זקנו, עולות ויושבות הטיפות בעיקרי הזקן ונדבקות בבשר שאין שם שער, כדי שלא יפלו בתספורת. וראה באריכות בחדושי אגדות מהרש"א, פירוש ע"ד הרמז.

השתא דאמרת סימנא מילתא היא, [לעולם] יהא רגיל למיחזי בריש שתא קרא ורוביא... – זו לשון המאירי: 'הרבה דברים הותרו לפעמים שהם דומים לנחש. ולא מדרך נחש חלילה אלא דרך סימן לעורר בו לבבו להנהגה טובה, והוא שאמרו ליתן על שלחנו בליל ראש השנה קרכס"ת – קרא, רוביא, כרתי, סלקא, תמרי – שהם ענינים, מהם שגדלים מהר, ומהם שגדלתם עולה הרבה. וכדי שלא ליכשל בהם לעשות דרך נחש, תקנו לומר עליהם דברים המעוררים לתשובה, והוא שאומרים בקרא 'יקרא זכיותינו', וברוביא 'ירבו צדקותינו', ובכרתי 'יכרתו שונאינו' – רצה לומר: שונאי הנפש והם העוונות, ובסלקא 'יסתלקו עוונינו, ובתמרי 'יתמו חטאינו' וכיוצא באלו.

ורוביא – פרשוה גדולי הרבנים: תלתן, ואנו מפרשים בו קטנית הנקרא 'פיישול'. וידוע שכל זה אינו אלא הערה, שאין הדבר תלוי באמירה לבד רק בתשובה ומעשים טובים. אבל הדברים שנעשים בדרך נחש חלילה, אין פקפוק באיסורם, והוא שאמר הנה על קצת בני אדם שכשמתחילין בסחורה מגדלין תרנגול על שם אותה סחורה, ואם הוא נעשה יפה בוטחים על הצלחתם, ושאר דברים הדומים לאלו שהזכרו הנה – אמר על כולם: 'ולא מלתא היא' – כלומר, ואין ראוי לבטוח על אלו ההבלים ועשייתם אסורה, על הדרך שבארנו בסנהדרין (ספ"ז). והבוטח בה' חסד יסובבנו'. (וכע"ז מובא בשל"ה ובא"ר – הל' ר"ה).

א. עוד בזהו ה'רוביא' – באוצר הגאונים (לראש השנה) מובא שהוא פול המצרי. ופירוש רש"י – תלתן, נראה שהוא מיושב רק לפי הגרסה 'למיחזי', אבל לענין אכילה אין מסתבר לעשות סימן טוב באכילת מאכל בהמה. ב. על עניני איסור 'לא תנחשו' ועשיית סימנים, חילוקי הדינים והשיטות – ע' יוסף דעת חולין זה.

– בראש השנה, עיקר תפילותינו על מלכות שמים בלבד; 'ובכן תן פחדך' 'ובכן תן כבוד' 'ותמלוך' וכו', אלא שגם כל עניני העולם הזה רמזים הם למלכות שמים ועשויים לסייע לעבודת ה' ולקבלת עול מלכותו – לכך גם מבקשים על הענינים של העולם הזה בדרך רמז בלבד, על ידי סימנים אלו (עפ"י שפת אמת לראש השנה תרל"ב. וע"ע פרי צדיק ר"ה א-ה; בני יששכר תשרי ב, י-ג).

'וראיתי רבותינו נהגו ליקח הכוס הראשון לזרוק ולשבור, ולא זכיתי לשאול מהן טעמא מאי, למה דוקא כוס ראשון. ונ"ל קצת טעמא, כיון דיש עתה שני כוסות, טוב ליקח לשבר [כוס] של אירוסין כי כוס [של] נישואין אתייה לגמר הזיווג ומברכין 'והתקין לו ממנו בניין עדי עד' (כתובות ח). לכן אין סברא לשבר כוס [של] נישואין שמורה ח"ו [שבירת] הבניין, כי אמרינן סימנא מילתא היא כדאיתא בהוריות (יב). עיין במדרכי בהלכות יום הכפורים (יומא תשכג). וכן אנן עבדינן גם כן בנישואין כמה סימנים המורים (כצ"ל) על ענייני הצלחה כגון האבוקות בשעת המיי"ן המורה לאורה ולשמחה, וכן תחת השמים והכוכבים כלומר כה יהיה זרע[כ]ם ככוכבי השמים, וכן [ה]חיים שזורקין על ראשם ואמרים פרו ורבו' (מתוך שו"ת מהר"ם מינץ קט).

עוד על בענין עשיית סימן ופעולות סמליות – ע' בפירוש הרמב"ן יב,ו; עשרה מאמרות חקור הדין ה,ז.

'אמר להו רב מרשיא לבריה, כי בעיתו מייעל ומיגמרי קמי רביכו...' – לפי הענין נראה שצוה רב מרשיא לבניו הנהגות להצלחת הלימוד. ומסתבר אם כן שגם המניעה מאכילת כותח, ענינה משום הלימוד, שהכותח מטמם את הלב, כמו שהביא רש"י מפסחים.

ולפי דרכנו למדנו לשאר מאכלים ופעולות המסייעים לפתיחת הלב, לשיפור הריכוז או הזכרון, שראוי ללמוד תורה לאללם ולעשותם, וכדברי רבא (להלן יג): 'חמרא וריחני – פקחין', וכן להמנע מהפכם, וכמו שאמרו (שם) אודות שמן זית שהוא משיב לימוד של שבעים שנה, והפכו הזית, ושאר דברים.

'ותיבו אקילקלי דמתא מחסיא ולא תיבו אפדני דפומבדיתא' – לפי שאין בפומבדיתא תרבות טובה (ערש"י). וכבר הראו ראשונים בכמה מקומות אודות תכסיסי ערמה ורמאות שהיו מצויים בעיר פומבדיתא; ע' כתובות פב. – 'מסתפינא דעבדת לי כדעביד פומבדיתאה רמאה'; ב"ב מו. – 'אמר ליה אביי לרבא: תא אחוי לך רמאי דפומבדיתא...'. ע"ע ברש"י כתובות שם; תוס' ב"ב נב: (ד"ה ר"א); רא"ש ע"ז (סט). ובשו"ת יט,א). ויש לרמוז בשם המקום, כענין שאמרו 'שמא גרים': פומבדיתא – פום בדיתא, פה דובר בדיות.

'ע"ב) 'אימא סיפא, אין בין כהן משמש לכהן שעבר אלא פר יוהכ"פ ועשירית האיפה. אתאן לר' מאיר, דתניא... ר' יוסי אומר: ראשון חוזר לעבודתו, ושני אינו ראוי לא לכהן גדול ולא לכהן הדיוט...' – מתוך דברי הרמב"ם (עבודת יוהכ"פ א,ג – כפי שבאר בכסף משנה) מבואר שגם לדעת רבי יוסי הכהן שעבר מוזהר בכל דיני כהן גדול, רק לכתחילה לא ישמש בכהונה גדולה משום איבה. ואם עבד – עבודתו כשרה.

ולפי זה יתפרש דיוק הגמרא שלפי משמעות הלשון במשנה נראה שכהן שעבר דינו ככהן גדול ממש, ומשמש כמוהו בבית המקדש ומקריב מתי שירצה ונוטל כפי שירצה מלבד עשירית האיפה ופר יוהכ"פ.

'אמר [רב] למטה למטה ממש למעלה למעלה ממש, ושמואל אמר...' – כך דרכם בהרבה מאד מקומות, שנחלקו רב ושמואל במשמעות הדברים, אם לפרשם כפשוטם ממש אם לאו, ורב הוא האומר 'ממש'. וישנם מקומות שלא סיימו דבריהם. ראה פירוט המקורות ביוסף דעת סוטה יא.

'הוי יתיב רב פפא וקמבעיא ליה... קם נשקיה ברישיה ויהיב ליה ברתיה' –

'זמן החיוב להאריך בחיוב למוד ההלכה, מפני מיעוט התלמידים בדורנו, והשרידים מהנדחים לכל אפסים בים ההבלים של רוח עושים – מעטים וספורים המה, וממדת האהבה והחמלה לשקוד על השרידים היחידים האלה שלא ידח מהם נדח, אבל להקושיים הטבעיים לקנות דברי תורה ולהוספת כשולן מצד השוטנים, רבה העזובה בבית המדרש פנימה, הגורם להתרשל מעיון ההלכה הדק היטב, ולבלות הזמן ברעיונות ומחשבות בדויות לב, ולחדש חידושים אין בהם ממה שנאמר למשה מסיני, אף שהן שיחות של יראת שמים ותיקון המדות, או חקר חיצוני בהלכה, אבל אינן מספיקות את התכלית המבוקש מהאדם עלי חלד, כל שאינן מתלוים עם ידיעת התורה הדינית וכמו שנתבאר לעיל.

והנה אותן שמעמידים חכמתם על שיחות מוסריות, והגיונות חיצונות בהלכה, נכשלים להאמין כי זהו חובתו של אדם בעולמו, ובעיניהם כי כן התנהגו התנאים והאמוראים, וחלק ההלכה האמתית היה אצלם עראי. ובאמת קשה להוציא טעות מושרשת מאז ומעורה מרב הימים, ואמנם אין להתעלם שזה שקר מוחלט, ואין ספק שאם שמענו מבעלי השיחות שמתבא ליה בפלוני דגברא רבא הוא, הכוונה בשיחות והגיונות מקסימות ומושכי לב, ואם כה היתה כונת רבא ב"ק מ' א' על ראב"י, היה מן הראוי לר"נ לשאלו במדרש והגדה, וכשבא לפניו שאלו הלכות – למדנו שהתפעלות הנפש של גברא רבא היינו בלימוד ההלכה. והיה המנהג למנקט שוקא לצורבא מרבנן, וכשבאו לבחננו ב"ב כ"ב א' שאלו אותו בהלכה, וכשמצאוהו שאינו משיב החליטוהו שאינו תלמיד חכם, וכשעמדו לפני פטירתו של ר"א הגדול (אדר"נ פכ"ה), היו שואלין לו בטהרות בטמאות במקואות, ועוד הפליג שם ר"א לפני מותו בעונש התרשלות מלימוד ההלכות.

סנהדרין גדולה שישבה בלשכת הגזית שזה מרכז התורה על פי התורה, והממרא על דבריהם במיתה, ועל פיהם יוצאין למלחמה, ועל פיהם מעמידים מלך, מה דרשו מהם, בקיאות בהלכה, בדיני איסור והיתר, בדיני ממונות, וביתר ההלכות, כמבואר בר"מ פ"ד מהלכות סנהדרין ה"ח. בגמרא הוריות י"ב ב' כשפשט ליה הונא בריה דרב נחמן לרב פפא דין כהן גדול שנצטרע מהו באלמנה, קם נשקיה על ראשו ויהיב ליה ברתיה. הנה קבעו הדבר בגמ', שכל תלמודא הוא תורה שנתנה מסיני, הנה מסרו לנו קדושת נפשו של ר"פ אשר נפשו ואוריתא חד הוא, ואהבת התורה של הלכה אחת הוציאתו משוין הנפש לתגבורת ההתפעלות וההתלהבות, ונשקי' על ראשו ויהיב ל' ברת'י. אין ספק שלא יקרה כזה בריקי ההלכה וחוקרי היראה, כי למה יתן לו ברת'י, הלא העיקר הוא במעלת האדם השיחה המוסרית, וראוי לזכות הרבים, ומה תועיל חריפות בהלכה, ואמנם מכאן סתירה גלויה לאלה שחסרו נפשם את קנין אהבה של הלכה ולא השלימו את נפשם בה, שזו תכלית השלימות האהובה לפניו ית', וכבר הפליג ביסוד זה הגר"ח מולוזין זללה"ה בתוספת מעשה רב, באמרו כל תפלותי מעודי הייתי נותן בעד דין אחד מחודש מן הגמ'. ואמנם אין המעשים הטובים נכסים הניתנים למקח וממכר וחליפין, אבל פתח במשל פיו שידע החכם למסור נפשו לעיון ההלכה ולבירור הדין מן הגמ' שזו העבודה היותר אהובה לפניו ית', וזו מעלה יותר רוממה מן התפלה, וכעין שאמרו שבת י' א' (מתוך חזון איש 'אמונה ובטחון' ג, יח ט).

ליקוטי דינים והערות

'כל התדיר מחבירו קודם את חברו'

עדיפות התדיר – דין הקדמה או אף דין דחיה

המגן-אברהם (תרפד סק"ב) צידד לומר (עפ"י תוס' שבת כג: ד"ה הדר) שכאשר השאלה העומדת היא אם לקיים מצוה אחת ולדחות את השניה לגמרי [ולא שאלת הקדמה], אפשר שאין אומרים שהתדירה קודמת, עכ"פ באופן שיש מעלה אחרת לשכנגדה (ע"ש לענין פרסומי ניסא. וכן משמע ממה שכתב להעיר מדברי התוס' בסוכה נד: וע' במחצית השקל שם). אבל כשאין מעלה אחרת – יעדיף את התדיר. (וכן מצינו במש"כ בספר חיי אדם (הובא במשנ"ב נב סק"ה), על המאחר לבית הכנסת בשבת ואין לו שהות לומר כל המזמורים, ידלג על אותם שמוסיפים בשבת [מלבד 'נשמת'] ויאמר רק של חול, לפי שהם התדירים. וצ"ע עוד בסוגיא במנחות מט ובתוס' שם, ובתוס' פסחים נח: ד"ה העולה (ובקוב"ש שם). וע' בשו"ת דובב מישרים ח"ב סו"י יח).

הקדמת התדיר כשחיובו חל מאוחר יותר; ברכת 'שהחינו' על פרי חדש

כתב בספר פרי מגדים (או"ח רכה,ג) שיש להקדים ולברך ברכת 'שהחינו' על פרי חדש לפני ברכת העץ. וכן פסק בקיצור שלחן ערוך (נט,יד). וכן הכריע המשנ"ב (שם סקי"א ובשעה"צ שם) שנכון לעשות לכתחילה, דלא כדעת 'הלכות קטנות' (המובאת בבאר היטב שם) שכתב להקדים ברכת הפרי לברכת 'שהחינו'. וטעם הדבר – נימק הפמ"ג – לפי שברכת 'שהחינו' בעיקרה חלה בשעת ראיית הפרי, והרי שקדם חיובה לברכת האכילה.

שו"ת משיב טעם (לרבי יחזקאל בנט. לא,א) כתב להקשות, הלא מצאנו שתדיר קודם גם אם נתחייב תחילה בדבר שאינו תדיר, כגון מי שאיחר להתפלל תפילת המוספין עד זמן מנחה – מקדים להתפלל מנחה משום שהיא תדירה, הגם שנתחייב תחילה במוסף, וגם כאן נאמר כן, שיברך תחילה את הברכה התדירה?

ונראה לחלק, כי כאן ברכת שהחינו מעיקרה באה על שמחת הלב שבראית הפרי ולא על האכילה, וחיובה גם עתה על שלב קודם. לא כן במנחה ומוסף, עתה חיובם שוה.

וכן צריך לחלק דלא דמי לברכת היין הקודמת לברכת היום משום תדירותה (ע' זבחים צא) – כי מ"מ עתה ששניהם לפניו אין קדימות לזה יותר מלזה, והרי תיקנו לברכת היום שתאמר על היין, כלומר עם שתייתו. לא כן בפרי חדש, ברכת שהחינו בעצם באה על שמחת לבו שבראיתו.

מעלת 'תדיר' מול דין 'אין מעבירין על המצוות'

מבואר בפוסקים (או"ח כה,א) שאף על פי שיש להקדים עטיפת הטלית להנחת תפלין, ואחד הטעמים הוא משום שהיא מצוה תדירה יותר, שהרי נוהגת גם בשבת ויו"ט, אעפ"כ אם פגע בתפלין תחילה – אסור לו להעביר על המצוה, לעזבן וללבוש הטלית. [ואפילו היו התפלין מונחות בחדר שהוא שם, והטלית בחדר אחר – יניח התפלין תחילה ולא יעבור עליהם. משנ"ב שם]. הרי מבואר שאין לעבור על המצוה משום הקדמת התדיר (וע"ע בבית יוסף שם ד"ה ואחר).

ואולם רבנו הרמ"א פסק (באו"ח תרפד,ג. מהאבודרהם) שהקורא בתורה בראש חדש טבת וטעה והתחיל לקרוא בקריאת חנוכה – יפסיק קריאתו ויעבור לקריאת ראש חדש, כיון שנתחייב בתחילה לקרוא בשל ר"ח שהיא תדירה – הרי לנו שמעביר על המצוה כדי לקיים את הסדר הראוי.

ואכן הט"ז ושאר אחרונים (ע' במשנ"ב ובאה"ל שם) השיגו על דין זה, ולדעתם אם כבר התחיל בקריאה – לא יפסיק, שאין מעבירין על המצוה כדי לקיים המצוה התדירה תחילה. (וכן הוכיח הקרבן-נתנאל (על הרא"ש פ"ד דמגילה י) מדברי התוס' ביומא (לג.) ש'אין מעבירין' עדיף על מעלת 'תדיר' (והביאו הגרעק"א ברפ"ה דובחים). ובספר אבי עזרי (הל' תפילה, תליתא, יג, כד) כתב לדחות הראיה מדהתוס'. וע' גם בשפ"א מגילה שם. וע"ע בחזו"א (מנחות לג, ט) שצידד לומר שהקדמת ה'תדיר' בקרבנות שונה מבשאר מצוות, שלעולם יש להקריב התדיר, גם כשבאים השאינם-תדירים לידו, שזו מצוה בסדר הקרבה, ולא משום כבוד המצוה לחוד. ואולם לבסוף צידד ששויים הם בדינם, ע"ש. וע"ע במקדש דוד (תמידין ומוספין); ברכת מרדכי ח"א ו, ט-י).

וגם לדעת האחרונים, כל עוד לא התחיל לברך, אעפ"י שנודמן בידם הספר שמתוקן לחנוכה – אין לחוש לכך, אלא יגלוהו ויקראו בו בפרשת ר"ח, ואח"כ יקראו קריאת חנוכה בספר השני שמתוקן לר"ח, שכשעושה כן אינו מעביר על המצוה, שהרי קורא עתה בספר שתחת ידו.

[ונראה לישב פסק הרמ"א עם דברי הפוסקים לענין טלית ותפלין; – יש לחלק בין שתי מצוות שאינן קשורות זו בזו, שאין להעביר על אחת כדי לקיים את השנייה, הגם שהיא תדירה. [נאמנם דעת כמה מהמקובלים שיש להעביר על התפלין וללבוש תחילה את הטלית. ע' בכף החיים בסי' כה, ועוד. וגדולה מזו כתבו מחכמי הקבלה, שגם אם הניח כבר תפלין ללא טלית, ונודמנה לו טלית עתה – יחלוץ התפלין ויתעטף תחילה בטלית ואח"כ יניח שוב התפלין – ע' שו"ת תורה לשמה א; רב פעלים ח"א סוס"י ד. אבל אין כן דעת הפוסקים], ובין קריאת התורה שנתקן בה סדר מסוים, והרי הוא משנה ופוגם בצורת התקנה כשקורא תחילה בשל חנוכה – הלכך יעביר ויקרא תחילה של ר"ח. (וע' כעין חילוק זה לענין 'אין מעבירין על המצוות' במש"כ בובחים נא. שו"ר סברה זו בשו"ת שבט הלוי ח"ג ז, וע"ש אריכות בכל הענין ובספר ברכת מרדכי ח"א יג.)

עוד היה אפשר לומר ששונה קריאת התורה שהקורא הוא שליח הציבור, וכל שאינו קורא כתיקונו אין שליחותו מתוקנת דלתקוני שלחוהו ולא לעוותי, הלכך צריך להפסיק, שעל דעת שישינה הסדר לא שלחוהו. ואולם באבודרהם (שהוא מקור דינו של הרמ"א) אין מבוואר טעם זה, שהשוה לדין הקדים תש"ר לתש"י.

והר"ר ישע"י ויזר שליט"א תירץ עוד, שבתפלין היות ויש בהן גם מעלת 'מקודש' על ציצית (וע' בדגמ"ר וא"ר ר"ס כה), לכך אם כבר פגע בהם לא יעזבם, מה שאין כן בקריאת התורה].

המתנה למצוה התדירה שאינה מזומנת לו כעת

כתב במשנה ברורה (כה סק"ז, מפרי מגדים), שאם אין המצוה התדירה מזומנת לו כעת, אין צריך להמתין בשבילה, אלא יעשה את המצוה שאינה תדירה.

וכיו"ב כתב בשו"ת משיב דבר (ח"ב מח), שכל שאלת קדימה ואיחור אינה אלא באופן שאפשר לעשות את שתי המצוות בשעה זו.

וצ"ע מהסוגיא במנחות (מט), שציבור שאין להם די כבשים והברירה בידם או להקריב מוספים של היום, או תמידים של מחר – נסתפקו בגמרא אם תדיר עדיף וימתינו, או מקודש עדיף ויקריבו מוסף. ופסק הרמב"ם שאיזה שירצה יעשה. ומשמע שאם תדיר עדיף, ישהה למחר, הגם שכעת אין המצוה מזומנת לפניו ואעפ"כ ממתין ומבטל מצוה האידנא בשביל מעלת התדיר [ומדובר באופן שודאי או קרוב לודאי לא יהא להם תמידים – ע' חזו"א מנחות לג, ג].

ואפשר שכבר עתה חל זמן החיוב להכנת התמידין לד' ימים. וצ"ע (שו"ר כסברא זו בהגהות רא"מ הורביץ סוכה כה). וע"ע בבאר היטב או"ח צ סקי"א, במה שדנו מהסוגיא הנ"ל אודות העברה על המצוה בשביל קיום מצוה מהודרת לאחר זמן. וע' בחזון איש (מנחות לג, יא) שכתב להוכיח שגם כאשר בין כך ממתין עם המצוה התדירה, אין לו להקדים את השאינה תדירה – ממה שמצינו שלא יקדים מוסף לתמיד של בין הערבים, הגם שבלאו הכי אין מקריב אותו אלא בשמונה שעות ומחצה.

ואולי יש לחלק בין דין 'תדיר' בסדר הקרבת הקרבנות, ובין שאר מצוות. וכסברא שצייד החזו"א לעיל מיניה (סק"ט). וע' בשפ"א (על תד"ה כל התדיר) שנקט בפשיטות שאם אין קרבן התדיר מוזמן כעת, אין להמתין לו אלא יקריב את שאינו תדיר.

ואפשר שתלוי הדבר בשי' הראשונים (בברכות כח) האם יש להקדים תפלת מוסף למנחה באופן שאינו רוצה להתפלל מנחה כעת אלא להתפלל אותה בעיקר זמנה דהיינו בט' ומחצה. וי"ל. וצ"ע בכל זה. וע"ע בקוב"ש פסחים נח.

מעלת 'תדיר' מול תפילה בציבור

בשו"ת אגרות משה (או"ח ח"ד סח) האריך בשאלה אודות מי שבא לבית הכנסת כשהציבור כבר התפללו שחרית – האם יתפלל עתה תפילת מוסף עם הציבור ואח"כ יתפלל תפילת שחרית, או יש לו להקדים תפילת שחרית שהיא תדירה, הגם שעל ידי כך יוצרך להתפלל תפילת מוסף ביחידות.

וכתב שם להלכה להתפלל שחרית קודם. ושתי סיבות יש בדבר; א. הוכיח שם (מטור או"ח רפו; תרכ, ממעשה הרא"ש), שמעלת 'תדיר קודם' דוחה מעלת תפילה בציבור [כי הקדמת התדיר הוא דין דאורייתא והוא ענין כללי בכל המצוות, שלא כדין תפילה בציבור, שהוא דין דרבנן בתפילה]. ב. גם אם לא ננקוט כהנחה זו, ישנו דין מיוחד בתפילת שחרית, שהיא קודמת לכל שאר התפילות, כמו תמיד של שחר שלמדו שאין קרבן אחר קודם לו.

ותמה שם על דברי הגאון רבי יצחק אלחנן ספקטור (בשו"ת באר יצחק – כ) שהעלה להתפלל תחילה מוסף עם הציבור.

[צריך לפרש שהשאלה היא באופן שאם יתחיל עתה תפילת שחרית עם ק"ש וברכותיה, לא יספיק להגיע לתפילת העמידה של שחרית טרם יגיעו הציבור לתפילת מוסף – שאם יש לו די שהות, יש לו לעשות כן לפי דעת האחרונים שנחשבת תפילה בציבור הגם שהיא תפילה אחרת. ע' משנ"ב ז, ל. וע"ע מנחת יצחק ח"ב קלב].

אמנם בדיעבד יצא ידי תפילת מוסף אם הקדימה לשחרית, לכל הדעות, וכמו שכתב הב"י בשם הרשב"א, וכן פסק הרמ"א. [ובערוך השלחן (רפו, ז-י) פקפק על כך, ובאג"מ שם דחה דבריו].

[לפי הנ"ל יש לעיין במי שנוהג להדליק נר חנוכה לאחר צאת הכוכבים, וכעת אין לו מנין מוזמן לתפילת ערבית, האם עדיף להתפלל ביחיד להקדים את המצוות התדיריות [וגם ק"ש חייב מדאורייתא, והוא 'מקודש' כלפי נר חנוכה, כמבואר במשנ"ב סי' תרעב], או שמא ידליק תחילה ויתפלל אח"כ בציבור. (וסיבה נוספת יש – עיקר זמן ההדלקה בתחילת הלילה, עד שתכלה רגל, וזמנה כלה לפני זמן ערבית).

ושמא יש לומר, היות והוא רוצה להמתין למנין, אין תפילת ערבית מוזמנת עתה כלל לפניו לקיימה, והרי גם ללא ההדלקה היה ממתין עד לזמן הציבור, הלכך אין כאן העברה על המצוה התדירה.

וכן יש לעיין במי שנכנס לבית הכנסת בעת שסופרים ספירת העומר, והוא עדיין לא קרא קריאת שמע והתפלל – האם יכול לספור עמהם, שהרי בין כך ממתין הוא למנין אחר ואין המצוות התדיריות עומדות לפניו לעשותן כרגע. וכן צ"ע כשאין לו מנין נוסף להתפלל, האם עדיף לקיים מצות ספירת העומר ברוב-עם הגם שמקדימה לפני ק"ש וערבית. שו"ר בשבט הלוי (ח"ו נג, ג) שהמאחר לקרוא ק"ש ולהתפלל ערבית, נראה שמעיקר הדין יש לספור בתחילת הלילה קודם ק"ש ותפילה. אלא שנתן שם טעם על כך שאין העולם נוהגים כן).

במנהג שאינו חיוב מן הדין

לא נאמר 'תדיר' ושאינו תדיר – תדיר קודם' אלא במצוות וחובות, אבל בדבר שבמנהג – מצינו שהוא

קודם למצוה הגם שאינו תדיר, כגון קריאת מגילות שיר השירים ורות וקהלת בשבת חול-המועד, קודם קריאת התורה, שמקדימים אותן מפני חביבותן. ורק במגילת אסתר שהיא חובה, מקדימים לקרוא בתורה לפנייה.

וזו גם סיבה שכבית הכנסת נוהגים להדליק נר חנוכה לפני שמבדילין שם (לעומת זאת בבית, תלוי הדבר במנהג המקומות) – לפי שהדלקת נרות בבית הכנסת אינה אלא מנהג (הגרש"ז אויערבך זצ"ל, מובא בשמירת שבת כהלכתה ח"ב פרק נה הערה קו ועוד. וע"ע בשו"ת משיב דבר ח"ב מה. ועוד בענין דין הקדמה בנרות חנוכה והבדלה – ע' בשו"ת אבני נזר או"ח תצט).

עשיית תדיר ושאינו תדיר בבת אחת

בקובץ שעורים (פסחים נח) נקט שצריך להקדים את התדיר, ואין לעשות בבת אחת התדיר עם שאינו תדיר.

ברכה אחרונה וברכת 'אשר יצר'

מי שנתחייב לברך ברכה אחרונה על אכילתו וגם ברכת 'אשר יצר' – כתב רש"ל (כתשובה צו), יש להקדים 'אשר יצר', שהיא תדירה יותר (מובא במשנ"ב ז, ב).

דף יג

'זה בנה אב שיהו כל חטאות קודמות לעולות הבאים עמהם' – בכללות דין זה, ע' בספר זכר יצחק (ל); 'חדושי הגר"ח על הש"ס'; אבי עזרי (מעשה הקרבנות [קמא] יד, ה); ברכת מרדכי (ח"א ו); משיב דבר (ח"ה ד); חונן דעה (יומא, עמ' תכה).

חכם קודם למלך ישראל... –

'... אחר כך נודע לי שכוונת כתר"ה היה שאולי שמאחר שבדין זה אנו אומדין 'איכות החיים' ומתירין בשב ואל תעשה שלא לרפאות חולה, יש אולי לחוש שרשעים יקחו זה כמקור שיכולים להוסיף עוד חילוקים ב'איכות החיים', לומר שאין צריך לרפאות אחד שר"ל שוטה, או אחד שר"ל היה באסון והזק ונעשה כדומם, וכדומה.

והנה באמת לא ראיתי מקום לטעות בדברי שליכא חיוב לרפאות למי שהוא שוטה שנחלה ולמי שאינשי דלא מעלי אומריין על איזה אינשי שאין דעתם כראוי כל כך, שהם כמו ירק שאין לרפאותן כשנחלו באיזו מחלה כשאין לו יסורין והריפוי הוא כדי שיהיה בריא ויוכל לחיות זמן הרבה – דודאי פשוט וברור וידוע לכל בן תורה וירא שמים שמחוייבין לרפאות להציל במה שאפשר לכל אדם בלא שום חילוק בחמתו ובדעתו.

ואף ענין קדימה ליכא אלא במה שתנן במתני' דסוף הוריות (י"ג ע"א). ואף באלו קשה לעשות מעשה בלא עיון גדול. ואף באופן שיודעין שלפי הדין יש קדימה, ודאי הוא דוקא כששוין בזמן, ויש להרפא לילך למי שנקרא קודם, שהרי תיכף נתחייב לילך לשם, ולהשני שלא נקרא עדיין לא נתחייב עד שנקרא. ורק אם השני הוא חולה קשה מהראשון יש לו לילך להשני מאחר שהוא חולה ביותר, והכרעת דבר זה תלוי בדעת הרופא. וכן אם לחולה השני יודע הרופא איך לרפאותו ולחולה הראשון אינו יודע

[במקום אחר (יומא עג) נחלקו רב דימי ורבין, האם משוח מלחמה משמש בשמונה בגדים וכשר מהתורה לעבודת יום הכפורים ככהן גדול, ורק מדרבנן אינו משמש משום איבה, אם לאו [ורק כשנשאל באורים ותומים הוא לבוש שמונה בגדים]. ותניא כדעה אחרונה (וכתב החזו"א שכנראה מחלוקת תנאים היא בשתי ברייתות)].

ה. לרבי יהודה, כהן גדול אינו בפריעה ופרימה כל עיקר. ולרבי ישמעאל (וכן סתם משנתנו, וכן נקט שמואל), הרי הוא פורם מלמטה, שלא כדרך בני אדם. רב פרש: למטה – ממש, בשולי מעילו. ושמואל פרש: למטה משפת פיו, כלומר למטה מבית הצואר.

דף יב

על גניזת ארון הקדש ושאר דברים שעמו – ע' ביומא נב-נד.

- כג. א. אלו הנהגות ופעולות נאמרו בגמרא לעשותן לסימן טוב?
 ב. אלו הנהגות הורה רב משרשיא לבניו?

א. כאמור, אין מושחים את המלכים אלא על המעיין כדי שתמשך מלכותם (ויאמר המלך להם קחו עמכם את עבדי אדניכם והרכבתם את שלמה בני על הפרדה אשר לי והורדתם אתו אל גחון). [וכדומה לזה אמר רב משרשיא לבניו, לגרוס אצל נהר מים, כשם שהמים נמשכים ואינם פוסקים, כך לימודם יימשך]. ואמר אביי, עתה שאמרת סימנא – מלתא, לעולם יהא אדם רגיל לראות [יש גורסים: לאכול] בראש שנה קרא (= דלעת) ורוביא (י"א תלתן, וי"א פול או דומה לו), כרתי (= כרישה) וסילקא (= סלק) ותמרי (= תמרים). והם מינים שגדלים מהר או שגדלים לגובה. ערש"י ומאירי).

והנהיגו לומר עליהם בקשה מעין שם הפרי – כדי שלא ייראה כניחוש (מאירי ועוד).

סימנים נוספים אמר רבי אמי למי שרוצה לדעת אם עולה לו שנתו, או אם יחזור לביתו מהדרך, או אם יצליח בעסק. והסיקו בגמרא שאין לעשות זאת – שמא תחלש דעתו ויורע מזלו.

ב. אמר להם רב משרשיא לבניו:

כאשר אתם באים להיכנס וללמוד תורה לפני רבכם – גרסו תחילה הברייתות והיכנסו (שיהיו שגורות על פיכם ותדעו לשאול לו. רש"י); –
 כאשר תשבו לפניו – ראו את פיו (והיו עיניך ראות את מוריך); –
 כאשר אתם גורסים, גרסו על נהר המים; –
 שבו על אשפתות של מחסיא העיר ולא על ארמונות של פובדיטא; –
 טובים דגים קטנים סרוחים [של העיר מחסיא לאכלם] מאשר כותח 'רמי כיפי' (= משובח וחזק, שהכותח מטמטם את הלב וכו'). ויש מפרשים: כותח שאוכלים אותו עשירים הדרים במגדלים וחומות. רש"י).

דפים יב – יג

- כד. א. אלו כללים ופרטים מבוארים בסוגיא בדיני קדימה בהקרבת הקרבנות?
 ב. מהם סדרי קדימיות לאישים השונים, לענין החייאתם?

א. כל התדיר מחברו – קודם את חברו (מלבד עלת הבקר אשר לעלת התמיד. אביי). וכן כל המקודש מחברו – קודם את חברו (וקדשתו – לכל דבר שבקדושה, לפתוח ראשון ולברך ראשון...).
(תדיר ומקודש – ספק מה קודם (ע' זבחים ז).

פר כהן משוח ופר עדה עומדים – פר כהן משיח קודם (הואיל ומשיח מכפר ועדה מתכפרת, דין הוא שיקדים מכפר למתכפר. וכן הוא אומר וכפר בעדו ובעד ביתו ובעד כל קהל ישראל).

חטאת קודמת לעולה (והקריב את אשר לחטאת ראשונה – זה בנה אב). ואפילו חטאת העוף קודמת לעולת בהמה. יוצא מן הכלל הזה קרבן ציבור של עבודת כוכבים, שהפר לעולה קודם לשעיר החטאת (לחטת חסר; רבא אמר: כמשפט – כסדר הכתוב בפרשה).

קרבן ציבור קודם לקרבן יחיד, ואפילו הוא קרבן הנשיא (כן אמרו לענין שעיר עכו"ם, שקודם לשעיר נשיא). קרבן נשיא קודם לקרבן הדיוט.

כשבה ושעירה – נחלקו תנאים מה מקריבים תחילה; האם השעירה מפני שנתרבתה בעכו"ם, או כשבה שנתרבתה באליה.

דבר הבא בגין היום קודם לדבר הבא בגין דבר אחר הקרב. הלכך העומר קודם לכבש הבא עמו. וכן שתי הלחם קודמים לכבשים הבאים עמהם.

דיני קדימה נוספים בקרבנות – נתבאר בזבחים פט צא.

ב. סדרי קדימויות להחיות:

חכם קודם לכולם, ואפילו הוא ממזר. לאחריו – מלך, אחריו – כהן גדול, אחריו נביא.

קדימויות הכהנים – משוח בשמן המשחה קודם למרובה בגדים, לאחריהם משוח שעבר מחמת קריו; מחמת מומו; משוח מלחמה; סגן כה"ג; אמרכל (= הממונה שעל פיו נחתך כל דבר); גזבר; ראש משמר; ראש בית אב; כהן הדיוט.

[לענין טומאה למת מצוה, עדיף שיטמא משוח מלחמה ולא הסגן, שהרי אם יארע פסול בכהן גדול הסגן משמש תחתיו].

קדימויות ביוחסין (כששויים בחכמה) – כהן; לוי; ישראל; ממזר; נתין; גר; עבד משוחרר.

האיש קודם לאשה להחיות ולהשבת אבדה, והאשה קודמת לאיש לכסות ולהוציא מבית השבי – שפגמה וולולה יתרים משל האיש. ואם גם האיש שבשבי עומד לקלקלה במשכב זכור – הוא קודם.

פדיון עצמו קודם לפדיון רבו [וכן כל עם הארץ קודם לת"ח בדין 'חייך קודמין'. ע' אמת ליעקב מקץ מג, ח], ורבו קודם לאביו. אמו קודמת לכולם (משום פגם וזילותא, כאמור).

א. סדרי קדימויות בהצלה נאמרו רק כשנזדמנו לו שניהם בזמן אחד, אבל אם נקרא תחילה לטפל

באחד, חייב לילך למי שנקרא תחילה, שכבר נתחייב בו. מלבד אם החולה האחר מסוכן

יותר, ויש בידו להצילו – חייב לילך למסוכן (עפ"י אגרות משה חו"מ ח"ב עד, א).

ומ"מ, ההצלה לפי סדר הקדימה שנאמר במשנה ובגמרא, קשה לעשות מעשה בלא עיון גדול (ע' אג"מ שם; מנחת שלמה ח"ב פב, ב).

ב. משמע במשנה שדין קדימת האיש לאשה אמור רק לענין הצלה והשבת אבידה. ויש ליתן טעם

משום שהאיש מצווה בכל המצוות ובמותו יתבטל מהן. וכן לענין החזרת ממונו, אפשר

שממונו גורם לכמה מצוות שהאשה פטורה מהן. אבל לענין כיבוד לא מצינו שהאיש קודם

[וכפי שמשמע בקדושין לא. שכיבוד אביו ואמו שנתגרשו – שו"ם] (אמת ליעקב – כאן).

כמו כן אפשר שבנכרים, שוים האיש והאשה להצלה, שאין מצוות יתרות לאיש מלאשה [מלבד

לענין פריה ורבייה שלרבי יוחנן בן ברוקא (יבמות סה:)] נשים פטורות] (ע' אמת ליעקב פרשת נח

ו, יח. ועע"ש וירא יט, יב).

- ג. יש להוכיח מכאן ומעוד מקומות, שכבוד חכם גדול מכבוד מלך ומכהן גדול. ואף על פי שמלך עדיף לענין זה שאם מחל על כבודו אין כבודו מחול, מכל מקום כבוד ת"ח עדיף (ע' שו"ת מהר"ם מינץ פו).
- ד. יש מדייקים שלא אמרו חכם קודם לכהן גדול אלא אם הוא מזרע ישראל, ואפילו ממזר, אבל גר או עבד משוחרר ונתין – לא (תפארת ישראל). ואולם נראה שזה רק לענין להחיותו, אבל לענין חיוב כבוד, מבוואר ביומא (עא): שחכם גר קודם לכהן גדול, וכן כתב הרשב"א בתשובה לענין קריאה בתורה (ע' אמת ליעקב).

דף יג

- כה. א. אלו דברים נמנו בסוגיא כקשים לשכחה וקשים ללימוד, ואלו דברים משיבים את הלימוד ויפים לו? ב. כיצד סדר קימה בפני הנשיא, אב"ד, והחכם? ומהם גיגוני הכבוד שנוהגים בבני החכמים ותלמידיהם?
- א. דברים הקשים לשכחה: האוכל ממה שאכל עכבר; ממה שאכל חתול; האוכל לב בהמה; הרגיל בזיתים; השותה מים של שיורי רחיצה; הרוחץ רגליו זו ע"ג זו. וי"א אף המניח כליו (–בגדיו) תחת מראשותיו. יש אומרים שבדבר מצוה אין לחוש, כגון רחיצת הרגלים בכיור, וכן שימת בגדי כהונה תחת מראשות הכהנים (ע' מרומי שדה).
- הדברים הקשים ללימוד (שהעושה אותם קשה לשמוע): העובר תחת האפסר וכ"ש תחת הגמל עצמו; העובר בין שני גמלים; בין שתי נשים; והאשה העוברת בין שני אנשים; העובר במקום ריח רע של נבלה (כפרש"י); תחת גשר שלא עברו תחתיו מים מ' יום; האוכל פת שלא בושל כל צרכו; האוכל בשר מתוך זוהמא ליסטרון (= כף שבחשין בה את הקדרה, שמעבירין בה את זוהמת התבשיל); השותה מאמת המים העוברת בבית הקברות; המסתכל (הסתכלות יתרה, לא ראייה בעלמא. מרומי שדה) בפני המת. ויש אומרים אף הקורא כתב שע"ג הקבר. (וע' במאירי).
- דברים המשיבים את הלימוד: האוכל פת פחמין (= פת האפויה בגחלים); פחמין עצמן. [יש גורסים: פת חטים; חטים עצמן. להוציא שעורים שקשים ללימוד. ע' עין יעקב; חדושי חת"ס שבת קמ: ומגדים חדשים שם]; ביצה מגולגלת בלא מלח; הרגיל בשמן זית; הרגיל ביין ובשמים; השותה מים של שיורי עיסה. וי"א אף הטובל אצבעו [אחת או שתיים – מחלוקת תנאים] במלח ואוכל.
- ב. כשהנשיא נכנס – כל העם עומדים, ואין יושבים עד שאומר להם: שבו. כשאב"ד נכנס – עושים לו שורה אחת מכאן ואחת מכאן עד שישב במקומו. כשהחכם נכנס – אחד עומד (כשנכנס לתוך ד' אמותיו) ואחד יושב, עד שישב במקומו.
- נקטו האחרונים (ע' יו"ד רמב"י, יח בחדושי רעק"א; פמ"ג או"ח מזו סוס"י קמא) שתלמיד הקם לפני רבו, אין צריך להישאר עומד אלא עד שרבו הגיע למקומו הראוי לו, ואז אפילו נשאר הרב עומד, רשאי התלמיד לישב. וכמו כן מסתבר שאפילו בא חכם [שאינו רבו] לתוך ד' אמותיו ונשאר עומד ומדבר עם אחד בעסקיו – רשאי לשבת (עפ"י מנחת שלמה לג. ולכאורה נראה להוכיח ממש"כ בספר תורת חיים שבועות ל, שגם אם מדבר החכם עם פלוני בעמידה, עדיין אין לישב. וצ"ע).
- בני חכמים ותלמידי החכמים, בזמן שרבים צריכים להם, מפסיעים על ראשי העם. יצא לצורך (והוא אנוס בדבר) – ייכנס וישב במקומו.